

Dr. Anton Polšak

O Pilštanju, drnuljah in še čem

SLIKA 1: PILŠTANJ JE STAR KOZJANSKI TRG.

Nastal je na prevalnem apnenčastem grebenu, ki je v novejšem času izgubil vse centralne funkcije, nekatere mu je prevzelo tudi bližnje, v ugodnejši legi ležeče Lesično.

Foto: A. Polšak, 2022

Dr. Anton Polšak

Zavod RS za šolstvo
anton.polsak@zrss.si
COBISS: 1.04

Uvod

Pilštanj je med kozjanskimi trgi gotovo največja posebnost. Nekdaj imeniten kraj, kakor pravi njegova himna, je doživel največjo družbeno-ekonomsko preobrazbo v vseh pogledih. Politične in gospodarske razmere so povzročile, da je od enega najpomembnejših trgov v srednjem in tudi novem veku postal naselje brez kakršnihkoli centralnih funkcij v sedanosti. Je najstarejši trg na Kozjanskem z bogato zgodovino in kulturno tradicijo.

Kratek opis zgodovine

Nastanek naselbine sodi verjetno še v pred-slovensko dobo (Kokole, 1956: 103). Kot vas se omenja leta 1167. Prav tako je tudi Pilštanjski grad (kasneje, v 14. stoletju se omenja Drenski grad ali Hartenstein, ki je drugi grad na Pilštanju) med najstarejšimi v tem delu Slovenije, zgrajen naj bi bil že v 1. polovici 10. stoletja (Leksikon, 1937: 592), prvič pa se omenja leta 1158 (Stopar, 1993: 56; Otorepec: 164)). V času nemške države (nekako pred letom 1000) je imel funkcijo utrdb¹, nato pa postane sedež obsežnega fevdalnega gospostva. Ko je sredi 11. stoletja območje prišlo v last krške škofije,² je postal Pilštanj tudi širše cerkveno središče. Iz pilštanjske prazupnije so se kasneje razvile skoraj vse kozjanske župnije.

1 Njegovo ime razlagajo s starovisokonemško besedo **bil**, ki pomeni obrambo, boj – pomenilo naj bi grad, ki vzbuja grozo (Stopar, 1993: 58). Drugače razlaga izvor imena Otorepec (1988: 166). Po njegovem prihaja prvi del imena prav tako od srednjevisokonemške besede »Bil«, ki pomeni »trenutek, ko se gonjena divjad ustavi in postavi v bran zasledujočim psom«, »Stain« pa (seveda) izhaja iz besede za skalo.

2 V 10. stoletju je ozemlje Kozjanskega pripadalo savinjskemu mejnemu grofu Englberty Pilštanjskemu, v začetku 11. stoletja pa njegovi hčeri sv. Hemi Pilštanjski - Selski, ki naj bi se rodila leta 982 ali 893 (če ne še prej) na Pilštanju. V njenem času (morda pa že prej) je na Pilštanju nastala tudi župnija. Krajevni leksikon Slovenije (1976: 378, geslo Pilštanj) navaja nastanek okoli leta 1000, Krajevni leksikon Dravske banovine (1937: 593) pa pravi, da so župnijo najbrž ustanovili Pilštanjski gospodje v 10. stoletju. Takrat naj bi bila zgrajena tudi prvotna cerkev. Prvič se cerkev in župnik omenjata leta 1167, kot dekanija pa se omenja leta 1237 (Krajevni leksikon Dravske banovine). Hema je še pred letom 1015 postala vdova in do leta 1035 izgubila oba sinova. Svoje posestvo je izročila solnograški cerkvi oz. ženskemu samostanu v Krki (Gurk) na Koroškem, ki ga je ustanovila leta 1043, in pa sorodniku Ažvinu, zavetniku krške cerkve in samostana. Po Hemini smrti je samostan propadal, tako da je salzburski nadškof Gebhard (1060–1080) razgnal nune in s samostanskim imetjem obdaril leta 1072 ustanovljeno krško škofijo. Krški škofje so dajali obsežna posestva v najem raznim ministerialom.

Trško naselje tvori v jedru ozka ulica v obliki črke L na vrhu slemena. Na malo dvignjenem dolomitnem terenu južno od naselja je stal prvotni Pilštanjski grad, nekoliko kasnejši Drenov grad ali Hartenstein pa severozahodno od naselja.

Izvleček

V prispevku na kratko opisujemo zgodovino starega kozjanskega trga Pilštanja. Na Kozjanskem je nastalo ob koncu srednjega veka več trgov, tudi Pilštanj, ki pa je imel nekaj posebnosti. Tu so ustanovili prvo (pra)župnijo tega območja, imel je celo dva gradova in še nekaj srednjeveških fevdalnih pristojnosti (npr. sodno). Tudi šolstvo se je začelo zelo zgodaj in vztrajalo vse do začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko so v Lesičnem zgradili novo šolo. Od nekdanjega pomena danes ni ostalo kaj veliko, je pa toliko bolj pomembna snovna in nesnovna kulturna dediščina, ki je vsaj deloma še ohranjena, a je vprašanje, koliko časa se bo še upirala zobu časa. Posebej izpostavljamo predelavo drnulj, ki je bila v kraju nekaj posebnega, danes pa nanjo živi bolj kot ne le še spomin, a tudi pilštanjska himna.

Ključne besede: Pilštanj, Kozjansko, kulturna dediščina, dren, drnulje

On Pilštanj, Cornel Berries and More

Abstract

This article provides a brief history of Pilštanj, an old market town in the Kozjansko Regional Park. At the end of the Middle Ages, several squares were formed in Kozjansko, including Pilštanj with its peculiarities. Namely, this was the town with the first (ancient) parish in the area, two castles, and a few medieval feudal powers, such as the district court. Education began very early here and lasted until the beginning of the 1960s when a new school was built in Lesično. Since much of its former significance has been lost, the preserved part of tangible and intangible cultural heritage remains all the more important. We cannot say how long it can withstand the ravages of time. Thus, the article focuses on the processing of cornel berries, which was unique to the town and today only exists in memory and the Pilštanj anthem.

Keywords: Pilštanj, Kozjansko, cultural heritage, cornel, cornel berries

Čeprav se kot (Novi) trg izrecno omenja leta 1404, listine kažejo, da so mu trške pravice podelili leta 1431 in s tem tudi pravico do sejma na dan farnega zavetnika sv. Mihaela (Otošec, 1988: 164). Leta 1505 je trg pridobil pravico do sejma na dan svetega Primoža in Felicijana, nato pa še do štirih novih³. Na koncu naj bi imel pravico do skupno 12 letnih sejmov. Imel je običajne trške pravice in privilegije, tedenski tržni dan⁴ in lastno sodstvo. Z gotovostjo smemo trditi, da je prvotno naselje nastalo pod apnenčastim pomolom, na katerem je stal Pilštanjski grad, saj se današnje naselje na južnem pobočju tega pomola imenuje Stari trg in je po imenu sodeč gotovo opravljalo tržne funkcije. Formalno je Pilštanj postal trg verjetno šele potem, ko je nastalo naselje, ki se imenuje Novi trg, na samem pomolu v neposredni bližini obeh gradov (Pilštanjskega in Drenovega). Leta 1254 se prvič omenja farna cerkev sv. Mihaela (Otošec, 1988: 164). Šola se v trgu omenja že leta 1466, vendar se je moderno šolstvo začelo leta 1752, prva šola pa je bila zgrajena leta 1824. Pouk je na Pilštanju trajal do leta 1964, ko so v sosednjem Lesičnem zgradili novo šolo. Nekaj let po drugi svetovni vojni sta na Pilštanju delovala tudi nižja gimnazija (1950–1957) in internat (1949–1960). V nekdanji šoli je danes tudi muzejska učilnica. Zaradi pomena šole za kraj je nastalo tudi nekaj podrobnejših opisov šolstva na Pilštanju (npr. Arzenšek idr., 2016; Kranjc, 2018).

Trško naselje tvori v jedru ozka ulica v obliki črke L na vrhu slemena (Slika 2). Na malo dvignjenem dolomitnem terenu južno od naselja je stal prvotni Pilštanjski grad, nekoliko kasnejši Drenov grad ali Hartenstein pa severozahodno od naselja. Drenov grad je bil najprej stolp, ki so ga do 16. stoletja obzidali, da je postal grad. Ko so **Soteški** izumrli, so ga prevzemali mnogi lastniki, nazadnje **Attems**, ki so gosposčino združili s Podčetrtkom, grad pa po letu 1810 opustili. Ne od prvega, ne od drugega gradu danes ni ostalo skoraj nič ostankov, saj so jih porabili za gradnjo hiš, od Pilštanjskega gradu je ostal le neznaten del obzidja.

3 Po nekaterih navedbah je trg pridobil pravico do skupno 6 sejmov že v 15. stoletju (Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 592, geslo Pilštanj).

4 V zvezi s sejmi je treba omeniti tudi krškega škofa in kardinala Mateja Langa (1468–1540). Pomemben ni bil samo za našo cerkveno zgodovino (bil je krški škof in kot inkorporator mariborski župnik), temveč tudi za gospodarsko zgodovino. V tej zvezi je leta 1506 izposloval pravico tedenskih sejmov (poleg Šentjurja pri Celju) tudi za Pilštanj (Richter, J. (1972). Inkorporacija in prodaja mariborske župnije. Časopis za zgodovino in narodopisje, 43(8), 2, 205).

Slika 2: Pilštanj iz zraka oktobra 2022

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 3: Pilštanj iz zraka oktobra 2022

Foto: A. Polšak, 2022

Geografska oznaka Pilštanja

Kraj je živel od centralnih fevdalnih funkcij in tržnih dejavnosti. Zagotavljala mu jih je nekdanja

Slika 4: Sramotilni steber ali pranger na Pilštanju je verjetno iz 17. stoletja.

V Sloveniji je le še malo podobnih prangerjev, ki so ostalina predterezijanskega nižjega sodstva. Osebo so za kazen javno izpostavili sramotanju in smešenju. Prvotno je stal pri eni od trških hiš, danes stoji na prostoru pred nekoliko razširjenim trškim prostorom med cerkvijo in trškim jedrom. Pilštanj se je povezal s kraji, ki imajo še ohranjene prangerje v Sloveniji in vsako leto je v enem od teh krajev t. i. prangerjada. Steber je iz debeloznatega peščenega litotamnijskega apnenca. S prangerji (in tudi kamnitimi portali) sta se z geološkega vidika ukvarjala geologa B. Aničič in A. Ramovš (1995 in 1999).

Foto: A. Polšak, 2022

cesta, ki se je vzpenjala preko prevala, saj sedanje ceste ob Bistrici ni bilo. Pilštanj je bil znan po lončarstvu in drugih obrteh (kamnoseštvo, lesne obrti idr.), vinogradništvu, pa tudi drenu ter drnuljah (iz sadežev se mdr. lahko kuha žganje in pripravlja druge pijače). Ko je Pilštanj po zamrtju fevdalnih funkcij izgubil strateško vlogo in ko so v novjšem času zgradili cesto v soteski Bistrice (do leta 1929), je trg izgubil večino vzvodov, ki so včasih pomenili živahno trško življenje. Kraj je hitro izgubil funkcije centralnega vaškega oziroma trškega naselja, saj je danes brez šole, pošte, gostilne in obrti. Na nekdanjo funkcijo opozarjajo le še oblika trga, arhitekturne posebnosti nekaterih stavb in sramotilni steber (pranger) (Slika 4). O umiranju trga v novjšem času govorijo tudi podatki o številu prebivalcev. Teh je bilo leta 1869 410, pred drugo svetovno vojno (1931) 304, leta 1981 157, leta 1991 162, leta 2002 127, leta 2008 le še 120, danes (2022) pa jih je po registru prebivalstva 123. Pilštanj je tako značilen primer nazadovanja nekdanjega trga, ki ga je sodobni čas dobesedno obšel, a je kljub temu več kot vreden pozornosti.

Slika 5: Grb krških škofov, vzdian v steno na cerkvi nad vhodnimi vrati, in spodaj napisna plošča, ki so ju prenesli s Pilštanjskega gradu. Brez večjih težav razberemo, da je dal grad leta 1570 ponovno postaviti krški škof Urban.

Foto: A. Polšak, 2022

Pilštanj je bil znan po lončarstvu in drugih obrteh (kamnoseštvo, lesne obrti idr.), vinogradništvu, pa tudi drenu ter drnuljah (iz sadežev se mdr. lahko kuha žganje in pripravlja druge pijače).

Danes je Pilštanj (trško) vaško naselje z zavarovano kulturno dediščino, saj trg z gručastim jedrom predstavlja visoko razvito srednjeveško naselje utrdbenega značaja (Sliki 2 in 3). Stanovanjska hiša Pri Regvat (Pilštanj 14; Slika 6) je nadstropna, zidana stavba podolžnega tlorisa, nastala v prvi polovici 19. stoletja. Ima lep »pilštanski« portal⁵. Dvokapna streha je krita s cementnim zareznikom. Nekdaj sta bili v hiši pošta in trgovina.

Slika 6: Regvatova hiša na Pilštanju

Foto: A. Polšak, 2022

Stanovanjska hiša Kandorfer (Pilštanj 5; Slika 7) je vrhkletna, zidana stavba, nastala leta 1839. Fasada je okrašena z vrsto detajlov. Dvokapna streha je krita z opečnim zareznikom. V letih 1949–1960 je bil v njej tudi internat. Obe hiši oz. stavbi bi bilo nujno ohraniti in jima dati novo vlogo (glej npr. Magajne in Druškovič, 2008), a Regvatovo že močno načenja zob časa, severovzhodni vogal se celo že podira.

Slika 7: Vhod v pilštansko »ulico« s Kandorferjevo hišo

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 8: Portal vhodnih vrat Kandorferjeve hiše

Foto: A. Polšak, 2022

Hiša Pilštanj 17 je značilna vogalna stavba s tlorisom v obliki črke L iz okoli leta 1830. Tudi ta stavba ima »pilštanski« portal in fasado, polno arhitekturnih detajlov. Zalomljena dvokapna streha je prekrita z opečnim zareznikom (Register kulturne dediščine RKD, b. d.). Hiša je, v nasprotju z obema prej omenjenima, danes obnovljena. Prav tako je lastnica obnovila v prvotnih merah in videzu tudi znamenito staro Tacerjevo gostilno (Pilštanj 20), ki sicer ni v registru kulturne dediščine kot posamezna hiša.

Kot je vidno na Sliki 9, je strnjeno trško naselje pri cerkvi, prvo naselje ali Stari trg je bilo namreč pod gradom (na sliki v ospredju in ob sedanji glavni cesti). Nekdanja cesta na Pilštanj je peljala mimo sedanjega pokopališča, glavno cesto po prebojni soteski Bistrice pa so dokončali šele leta 1929. Nekdaj so bili na celotnem pobočju Vina gore ali Trške gore (na Sliki 9 desno, Slika 10) vinogradi, danes pa jih imajo le še nekateri lastniki na terasnem vznožju. Trško jedro z obema gradovima je na triasnem dolomitu in krednih apnenčev-peščenih kamninah (na sliki celotno območje pod gozdom levo), Vina ali Trška gora je iz miocenskega litotamnijskega apnenca (na Sliki 9 območje pod gozdom desno), nekoliko manj nagnjen teren v ospredju slike je večinoma iz še mlajšega miocensko-

⁵ Po literaturi lahko razberemo, da je »pilštanski« portal značilen za Pilštanj in okolico. S sklicevanjem na M. Lorenčak (1991?, Portali na Kozjanskem (tipkopis raziskovalne naloge, hrani Arhiv Kozjanskega regijskega parka)) je H. Rožman povzela, da je kar velik delež najkakovostnejših portalov povezan z domačo Kolarjevo delavnico, ki se je s kamnoseštvom ukvarjala od leta 1822 in je delovala še v času pred drugo svetovno vojno. Za portale so uporabljali sivkast apnenec iz kamnoloma v bližini same delavnice (Rožman, H. (2018). Trg Pilštanj in njegova stavbna dediščina. V R. Novak Klemenčič (ur.), Pilštanj in cerkev sv. Mihaela, str. 27–37. Ljubljana, SIRUIS AP).

Slika 9: Pilštanj z okolico iz zraka

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 10: Nekdanji in sedanji vinogradi na Pilštanju

Na območju na sliki je bilo po podatkih franciscejskega katastra iz okoli leta 1825 77 vinogradniških parcel s skupno površino 15,2 ha. Danes je na istem območju 6 vinogradov s skupno površino približno 1,2 ha.

Avtor: A. Polšak, 2022

-oligocenskega peščenjaka in laporja ter deloma iz pobočnega gradiva.

Omenimo v nadaljevanju še nekatere posebnosti oz. znamenitosti Pilštanja, ki si jih velja ogledati ali pa o njih kaj več prebrati v literaturi, ki je o Pilštanju niti ni tako malo, a je morda premalo poznana.

Pilštanjske posebnosti in zanimivosti

Pilštanjski in Drenov grad

Pilštanj ima posebnost, ki je nima prav veliko trgov in mest na Slovenskem. Imel je namreč kar dva gradova.

Prvi oz. starejši je bil Pilštanjski grad (Slika 11), od katerega so ohranjeni le še fragmenti obzidja. Jasno je viden (kot tudi Drenov grad) na avstrijskem vojaškem zemljevidu prve izdaje⁶, franciscejski kataster ga ne kaže več, na litografiji J. F. Kaiserja (Kaiser, 1824–1833) iz leta 1830 pa je upodobljen kot že močno razpadla ruševina.

⁶ Avstrijski vojaški zemljevidi so izšli v treh izdajah: prva v letih 1763–1787 (t. i. Jožefinski vojaški zemljevid), druga v letih 1806–1869 in tretja v letih 1869–1887. Prvi dve sta bili v merilu 1 : 28.800, tretja pa v merilu 1 : 25.000 (ogrski del), 1 : 75.000 (celotna monarhija) in 1 : 200.000 (celotna monarhija in sosednja območja). Ti so objavljeni v interaktivni obliki tudi na spletnem naslovu <http://mapire.eu/en/>, vendar je pod imenom vojaških zemljevidov tretje izdaje več različnih izdaj.

Zgrajen je bil na nekoliko višji vzpetini južno od kasnejšega naselja, ki se omenja kot (Novi) trg. Grad se večkrat omenja že v 11. stoletju, leta 1570 pa je dal krški škof Urban Segstetter postaviti novo poslopje. Po letu 1617 so se lastniki večkrat menjali, ob koncu 17. stoletja so ga tedanji lastniki Wintershofni, ki so tukajšnjo posest združili s Kozjem, opustili in je začel propadati. Upodobitve kažejo, da je bil v renesansi močno utrjen. V njem je bil nekdanj sedež deželskega sodišča.

Drugi, nekoliko mlajši grad je bil Drenski (Drenov) grad ali Hartenstein (Hartenštajn) (Slika 12), od katerega so ostali le še sledovi v gozdu severno od naselja. Prvič je omenjen leta 1404, a je stal vsaj že v 13. stoletju. V konfiguraciji zemljišča se kažejo obrisi zunanega grajskega jarka. Leta 1810 so ga tedanji lastniki Attemsi razkrili in prepustili propadu, saj jim ni bil več nujno potreben, ker so posedovali tudi grad v bližnjem Podčetrtku.

Sliki 11 in 12: Gradova Pilštanj in Drenov grad (Hartenstein) v Vischerjevi topografiji iz leta 1681 (pogled na oba iz severozahoda)

Vir: Vischer, Georg Matthäus (1681). *Topographia ducatus Stiriae*. URN:NBN:SI:DOC-HJ7Z8QR7 <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HJ7Z8QR7>

Oba gradova uvodoma omenja tudi pilštanjska »himna« Kristine Berthoeld:

Od nekdanj Pilštanj bil je res imeniten kraj, imel je dva gradova, ta bregoviti raj. ali Od nekdanj Pilštanj bil je že svetu znani kraj, imel je dva gradova, ta bregoviti raj.

Domači ljudski pevci pojejo malo prirejeno »pravo« pilštanjsko himno, npr.:
Od nekdanj Pilštanj bil je res imeniten kraj, imel je dva gradova, ta bregoviti raj.

Vir: <https://www.facebook.com/watch/?v=284097525386440>

K himni se bomo vrnili še kasneje.

Župnijska cerkev svetega Mihaela

Pilštanj zaznamuje tudi farna cerkev sv. Mihaela. Geografa morda ne zanimata toliko njena zgodovina in oprema, a jo vsekakor velja obiskati.

Prva cerkev je morda že iz 10. stoletja, v 12. stoletju se omenjata tako cerkev kot župnik. Današnja (Slika 13) je močno spremenjena in iz različnih obdobj, kar ji nekoliko krni likovno-arhitekturno vrednost (Stele, 1926–1933). V osnovi najstarejša je ladja, a ima danes kasnejše baročne oboke. Leta 1466 so prizidali zvonik s kapelo sv. Jurija, ki je še danes dokaj ohranjen v gotskem slogu (Sliki 17 in 18). Danes tam te kapele ni več, je pa ohranjen nekdanji obok in še nekaj drugih prvin v pritličju, ki je »najimenitnejši prostor zvonika, če že ne kar cele cerkve« (Novak Klemenčič, 2018, str. 61). V prvi polovici 18. stoletja so prizidali kapeli. Med letoma 1796 in 1812, morda že prej, so cerkveno ladjo povečali, povišali in obokali, dodali prezbitერიj z nadstropno zakristijo in prizidali nišasto kapelo. Veliki oltar sv. Mihaela (Slika 15) je iz leta 1857, prižnica morda še izpred sredine 18. stoletja in orgle iz okoli leta 1800. Po kakovosti izstopa zlasti oltar Škapulirske Matere božje (Slika 16) iz sredine 18. stoletja v prvi južni kapeli.

Cerkev je sredi 19. stoletja poslikal italijanski slikar Tomaž Fantoni, a od njegovih prvotnih poslikav danes ni ostalo kaj dosti. Cerkev so ponovno obnovili leta 1893, ko so jo tudi dodatno poslikali. Leta 1993 so prebarvali

Slika 13: Cerkev sv. Mihaela
Foto: A. Polšak, 2022

fasado, leta 2007 pa prebelili notranjost in očistili poslikavo. Ohranjeno je tudi cerkveno obzidje. Podrobno jo je v monografiji predstavila R. Novak Klemenčič (2018).

Slika 14: Slika sv. Eme v cerkvi
V cerkvi je tudi kip sv. Eme, ki je trenutno postavljen na oltar Marije Brezmadežne v severni kapeli. Tudi na njem piše, da se je sv. Ema rodila na Pilštanju.

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 15: Glavni oltar sv. Mihaela

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 16: Oltar Škapulirske Matere božje

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 17: Strop (obok) v nekdanji kapeli sv. Jurija v zvoniku je med najimenitnejšimi deli cerkve.

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 18: Dodelno gotsko okno v vzhodni steni zvonika

Foto: A. Polšak, 2022

Trški pečatnik iz 15. stoletja

Pilštanj se ponaša s srebrnim pečatnikom trga s premerom 38 mm iz sredine 15. stoletja (Sliki 19 in 20). Pečatnik je iz srebra, kar je redkost celo za mesta, in presenetljivo skrbno izdelan. Na njem je napis »Sigillivm civitatis Peilnstain«, čeprav ni znano, kaj je vodilo naročnika pečatnika za napis, da je Pilštanj mesto (lat. civitas), gotovo pa je tak napis moral odobriti takratni krški

Pečatnik ima ob zunanjem robu trojni zaključek, najprej krožnico iz biserov, nato iz drobnih križcev in tretjo tanko črto, ki z enako črto na notranji strani omejuje napis v gotski minuskuli SIGILLVM CIVITATIS PEILNSTAIN. Napis se začne s križcem, kar je redkost v 15. stoletju. Pred njim in črkami so trolistne cvetice, ki imajo na spodnjem delu ovešen velik trolist, obrobljen z drobnimi križci. Znotraj trolista stoji v ščitu gotške oblike grb Pilštanja. Na hribčku iz štirih vzpetin leži jelen s skrčenimi nogami in bogatim rogovjem. Na vsaki strani hribčka je po ena lajajoča pasja glava. Na hrbtu pečatnika je držaj. Hrani ga Posavski muzej Brežice.

škof (Otošar, 1988, str. 166). Iz 14. stoletja sta pri nas znana takšna primera pečatov Žalca in Mokronoga, ki tudi nista bila mesti. Pečatnik ima v sredini grb z upodobljenim ležečim jelenom in dvema lajajočima pasjima glavama. Od tod tudi sodobni predlog za pilštanjski grb. Nekatere prvine kažejo, da bi bil lahko pečatnik sodobnejša različica pečatnika iz 14. stoletja (Otošar, prav tam).

Sliki 19 in 20: Fotografija pečatnika in njegova zrcalna podoba, na kateri brez težav razberemo napis.

Vir: Posavski muzej Brežice

Med ostalimi znamenitostmi velja omeniti, da je pod naseljem na strmih pobočju nad Bistrico zaradi selektivne erozije nastalo več skalnih osamelcev. Največji, **Ajdovska žena**, ima obliko ženske z otrokom v naročju. Bila naj bi okamnela, ker je preklela Sonce. Skala je zaščitena kot geomorfološki spomenik.

Verjetno se je na gradu Pilštanj rodila **sv. Ema Krška** (ok. 980–1045). Upodobljena je tudi na novejši sliki v cerkvi sv. Mihaela (Slika 14). Naj omenimo še **pastirski praznik na binkošti** kot spomin na nekdanjo pašo na okoliških gmajnah in dejstvo, da je bilo nekdanje v trgu več obrtnikov,

med katerimi se posebej omenjajo lončarji, ki so med obrtniki tudi najdlje delovali. Na Pilštanju prirejajo tudi že tradicionalne likovne kolonije.

O pilštanjski himni in drnuljah

Posebnost Pilštanja in okolice je nedvomno rumeni dren (*Cornus mas*), ki porašča okoliška termofilna pobočja. Zgodaj spomladi cveti z rumenimi cvetovi (Slika 21), kar ga loči od sorodnega rdečega dreva. Prav tako ima trpke rdeče plodove (Slika 22), rdeči dren pa črne. Tem plodovom pravijo domačini drnule, sicer po Slovarju slovenskega knjižnega jezika pravilno zapisano drnulje. Nekdanje so jih na Pilštanju na veliko obirali in predelovali v različne izdelke (marmelado, namočene v žganje, sok; Slika 23). Od začetka 19. stoletja in še daleč v 20. stoletje so nižji sloji prebivalstva uporabljali drenove koščice kot nadomestek kave. Koščice so strli, oprazili jedrca in zmleli (Turistično društvo Pilštanj, b. d.). Dobro zrele plodove lahko jemo tudi surove, ki pa so do prve slane trpkosti okusa, čeprav vsebujejo do 10 % sladkorja. Vsebujejo veliko vitamina C in tudi nekatere druge snovi, ki so koristne za zdravje; uporabljamo pa jih lahko tudi za zniževanje povišane telesne temperature in krvnega tlaka, proti driski, za razkuževanje idr. Morda od tod, ker krepi dobro cirkulacijo krvi in delovanje telesa, ali pa od njegove trdoživosti izvira rek: Zdrav kot dren. Včasih, ko hrane ni bilo na pretek, so suhe drnule mešali tudi v drugo hrano, kar lahko preberemo tudi v pilštanjski »himni«: »Oj mamica, le skuhajte nam pilštanjskega sadja še in sladkega fižola vmes, to je najboljša jed zares.«

Zato ni nenavadno, da je v zvezi z drnulami oz. drnuljami nastalo več pesmi. Kar dve od njih

Sliki 21 in 22: Cvetovi rumenega dreva in njegovi zreli plodovi

Foto: A. Polšak, 2022

Slika 23: Nekateri izdelki iz drnule
Foto: A. Polšak, 2022

imajo domačini za svoji himni. Avtorica »prave« himne oz. pesmi o Pilštanju, Pilštanjčanih in drnulah je nekdanja tamkajšnja učiteljica Kristina Berthold (tudi Christine Perthold, 1863–1925), a so jo šele kasneje zapisali po ustnem izročilu vsaj dveh različic in tako ohranili (Slika 24 in 25).

Kar šest oz. osem kitic dolga pesem opeva dren in drnule (drnulje), in to od cvetenja spomladi do zime. Ena izmed kitic omenja tudi dve bližnji naselji, ki se imenujeta po drenu: zaselek Drenik in vas Drensko Rebno. Priložnostno jo pojejo tudi domači ljudski pevci (<https://www.facebook.com/watch/?v=284097525386440>). Domačini pa poznajo še drugo pilštanjsko »himno«, ki je med ljudmi bolj poznana in jo štejejo za ljudsko pesem. Ljudska pilštanjska himna po skladbi Braneta Klavžarja se glasi:

Čez Pilštanj voda teče, drnule peremo/perejo.
Če k'tero nam odnese, se vsi zaderemo/zaderejo.
Le pazi, pazi dekle ti, da tebi to se ne zgodi.
Drnula je po vodi šla, odnesla jo je Bistrica.

Vir: <https://www.youtube.com/watch?v=A1AWUJc67nw>

Domačini pojejo pesem v prvi osebi, če pa jo pojejo drugi, pa v tretji osebi, ker gre za nekakšno zbadljivko. Nekoliko drugačna je pilštanjska ljudska himna po besedilu domačih ljudskih pevcev.

Nekdaj so na Pilštanju drnule na veliko obirali in predelovali v različne izdelke (marmelado, namočene v žganje, sok). Od začetka 19. stoletja in še daleč v 20. stoletje so nižji sloji prebivalstva uporabljali drenove koščice kot nadomestek kave. Koščice so strli, oprazili jedrca in zmleli.

Pesem je napisala
Kristina Berthold
učiteljica na Pilštanju
rojena 1863
umrla 1925
"Za blagor mladih vsa vneto
prerinano odšla si s sveta!"

Pilštanjska himna
Po ustnem izročilu Melišekove Vekice
-sedaj že obe pokojni-

I. Od nekdanj Pilštanj bil je,
že svetu znani kraj,
imel je dva graščakova,
ta bregoviti raj.
In eden teh dveh gradov,
je bil naš Drenski grad,
saj v grbu vseh graščakov,
se vidi lepi sad.
Kaj misliš si, prijatelj ti,
kak' temu sadu se veli?
Na uho ti sedaj povem,
to je drnula - znana vsem.
Ponosni pilštanjčani smo,
da raste drenovo drevo,
kot nekdanj, še danes,
pri nas tako lepo!

II. Spomladi smo veseli,
ko dren nam zacveti,
rumeno-zlato cvetlje,
nasproti nam moti;
v soboto evelno vsakdo,
nabirať ga hiti,
da presnee svoj zeleni,
s tem cvetjem okraši.
Brez zlaťga cvetlja drenovga,
nič pušete cvetlni ne velja.
Drnulovevet, kot zvezdice,
olepša naše presneece.
Nam ljubo, drago, je zato,
še vedno drenovo drevo;
v spomladi, je v cvetlju,
rumeno, kot zlaťo!

III. Če gremo na sprehod,
vzemimo vsepovsed,
drnulino vejico,
za znamenje s sebo;
da ves slovenski rod,
bo videl, kako tod,
drnula se časti,
kakor nekdanje dni.
Drnulčani, pokažimo,
kako Bogu hvaležni smo,
da raste pri nas ljubi dren,
v veselje naših mož in žen.
Otrokom daje dobro jed,
dekleto, mlankom žlaťni cvet.
Negujmo drnulo,
da zve zanj celi svet!

IV. Če ma kdo godovanje,
drnulico mu daj;
če je kje gostovanje,
nevesta, ženina naj
drnulico imata;
in vsakdo koj spozna,
da naša sla rojaka,
drnulčana oba.
In v sobi, nad podobami,
glej venci so z drnulami.
Na krožnik pa, o svat, poglej,
lep šopek z drenovih si vej.
Zalorej ne sramuj se ti,
v družbi mož in pa gospej,
pripi si drnulo,
na prsih jo imej!

V. Avgusta in septembra,
drnulin sad zori,
podoben zrelim črešnjam,
na vejicah visi;
tržani in vaščani,
nabirať ga hiti,
ga kuhajo s sladkorjem,
aj ga pa posuše.
Le redki so, ki sveži sad,
jedo rdeči trpki rad.
Al mnogi z njega delajo
kis, al pijačo si sladko.
Dokler drnula še rodi,
drnulčan žaje ne trpi,
pijača z drnule,
mu vedno prav diši.

VI. Ko pride mrzla zima
in sadja nič več ni,
pa mamica prikimaj,
peharček v rok drži.
Otroci radovedni,
v peharček gledajo,
pa vzklíknejo veseli:
Drnule suhe so!
Oj mamica, le skuhajte
nam pilštanjskega sadja že,
in sladkega fižola vmes,
to je najboljša jed, zares.
Cenimo torej pilštanjci,
še vedno višje drenov sad,
rdečo drnulo,
naj čista star in mlad!

Od nek-daj Pil-štanj bil je, že sve-ta zna-ni kraj,
i - mal je dva gra-do-va, ta breg-ovi-li raj.
In e - dan teh dveh gra-dov je bil naš dren-ski grad,
saj v gr-bu vseh gra-ščak-ov se vi-di le-pi sad.

Kot nek-daj, še da-nes, pri nas ta-ko le-po!

Pesem je »na svetlo dala« Melišekova Jelka
ob novem letu 1994 - z željo da bi bilo srečno!

Slika 24: Starejša Pilštanjska »himna«, kakor jo je zapisala domačinka Vekica Gubenšek por. Kostajnshek (»Melišekova Vekica«), na plakatu, ki ga je oblikovala Jelka Višnar (»Melišekova Jelka«).

Foto: A. Polšak, 2022

Pilštanjška himna

Notni zapis (1975)
Andrej Kelemina

Od nekdanj Pilštanj bil je res imeniten kraj, i -
mel je dva gradova ta bregoviti raj. In eden teh dveh
gradov je bil ta drenski grad. Glej, v grbu teh graščakov se
sveti lepi sad. Kaj misliš li prijatelj ti, kak' temu sadu
se veli? Na uho ti sedaj povem, to je drnula znana vsem. Po-
nosni Pilštanjčani smo, ker raste drenovo drevo od nekdanj še
danes, pri nas tako lepo, od nekdanj še danes pri nas tako lepo.

Slika 25: Novejša pilštanjška himna oz. njena druga različica

Leta 1975 jo je uglasbil Andrej Kelemina, zborovodja in učitelj v Lesičnem. Tu zapisana uglasbitev se nekoliko razlikuje od tiste, ki je zapisana v starejši različici. To besedilo je po spominu Slavice Lapornik (roj. 1923) zapisala Marjana Lapornik, v posebni pesmarici pa izdalo Turistično društvo Pilštanj leta 1996.

Vir: Turistično društvo Pilštanj, 1996

Čez Pilštanj voda teče

Ljudska
Notni zapis Andrej Kelemina

Čez Pilštanj voda te - če, dr - nu - le pere-pere-
mo - , če e - no nam od - ne - se, se
vsi za - de - re - mo.

Slika 26: Čez Pilštanj voda teče, pilštanjška ljudska

Vir: Turistično društvo Pilštanj, 1996

Ta se glasi:

Čez Pilštanj voda teče, drnule peremo,
če eno nam odnese, se vsi zaderemo.
Kak' škoda je drnule, po Pilštanj' jamramo,
če kdo drnulo najde, nazaj na Pilštanj z njo.

Po Pilštanj' se bahamo, kako je včasih lušno b'lo,
ko smo drnule prali, pa zraven pil' vodo.

Vir: <https://www.facebook.com/watch/?v=210690044427307>
in Turistično društvo Pilštanj, 1996

Tudi to ljudsko pesem je uglasbil Andrej Kelemina po vzoru melodije Tam dol na ravnem polju (Slika 26).

Danes je na drnule ostal bolj kot ne le spomin, a tradicija deloma še živi, kar se trudijo ohraniti nekateri domačini oz. člani tamkajšnjega turističnega društva.

Didaktični pogled

V prispevku, ki vključuje ne ravno običajne geografske problematike, opozarjamo še na didaktične možnosti vključevanja opisanega v pouk geografije. Tema, ki je na videz bolj zgodovinska in etnološka kot pa geografska, ima mnogo geografskih prvin, še zlasti, če nanjo gledamo malo širše in medpredmetno. Pilštanj je lahko ena od točk kakšne šolske ekskurzije (Polšak, 2002), če gre za bližnje šole, pa morda priložnost za kakšno malo daljše terensko delo. Področij raziskovanja za učence oz. dijake bi tu našli več kot dovolj. Med temi bi gotovo bilo npr. ovrednotenje položaja trga skozi zgodovino s povezavo na geografske procese, ki so se spreminjali in vsakokrat določali njegov lokalni ali širši pomen. Potem je tu vprašanje rabe tal, gospodarskih dejavnosti, zasnove trga in prepoznavanja arhitekturnih in etnoloških posebnosti, ki imajo prav tako osnovo z pokrajini in z njo povezanim načinom življenja ljudi nekdanj in danes. Kakor bi lahko pri zgodovini dali prednost preiskovanju obeh gradov in z njima povezanim zgodovinskim dogajanjem, zgodovini trga in še čemu, bi pri geografiji lahko v ospredje postavili zemljiško razdelitev, srednjeveško zasnovo trga, ki se zaradi omejenega prostora skoraj ves novi vek v osnovi ni bistveno spreminjala, učenci oz. dijaki bi lahko delali z viri, kartirali, opravili kakšen intervju ipd. Čeprav silijo v ospredje bolj družbenogeografske teme, bi bilo smiselno opraviti tudi fizičnogeografsko preiskovanje. Tu je razgiban relief, stikajo se različne kamnine, površje ima različno drobno izoblikovanost (omenili smo že skalne osamelce), ki vpliva na osončenost, temperature (gotovo bi zaznali opazno razliko med dolino

Bistrice in slemenom ali vrhom Trške gore) ipd. Različne dejavnosti bi lahko povezali tudi z (medpredmetnim) raziskovanjem ledinskih imen, običajev in jezikovnih posebnosti. Poudariti velja, da je verjetno najbolj smiselno raziskovati krajevne posebnosti, saj le te dajejo kraju identiteto, kar pa je možno enakovredno raziskovati tudi drugod in v drugačni pokrajini, pa morda prepustimo naši naslednji ekskurziji ali terenskemu delu. Z vidika pouka to pomeni smiselno načrtovanje dejavnosti za učence oz. dijake, kjer naj bo težišče na aktivnih metodah, kjer tudi ni nujno, da učitelj že vnaprej pozna vse odgovore in zaključke, do katerih bi lahko učenci oz. dijaki prišli. Verjamemo, da bi na Pilštanju tako učitelji kot učenci oz. dijaki našli mnogo izzivov!

Namesto zaključka

V članku opisane posebnosti Pilštana so le drobci iz njegove bogate zgodovine in tradicije. Mnogo stvari je že popisanih in objavljenih, verjamemo pa, da je mnogo več še v spominu ljudi, marsikaj pa je šlo za vedno v pozabo. Zato velja posebno pozornost posvetiti ohranjanju tako materialne kot nematerialne kulturne dediščine. Primer Pilštana kaže, da je marsikaj mogoče ohraniti, še mnogo več pa je že izgubljenega ali pa (žal) kaže, da bo v bližnji prihodnosti. To bo nepopravljiva škoda pokrajinski identiteti.

O Pilštanju in Pilštanjčanih bi veljalo povedati in zapisati še marsikaj, a naj ta zapis sklenemo s povabilom, da obiščete ta izjemen kraj in še bolj izjemne ljudi.

Viri in literatura

- Aničič, B., Ramovš, A. (1995). Prangerji na Kozjanskem. *Proteus*, 58(1), 40–42.
- Aničič, B., Ramovš, A. (1999). Kamen in kamniti portali na Kozjanskem. *Proteus*, 61(6), 252–259.
- Arzenšek, L., Centrih, R., Lebič, R. idr. (2016). Pripoveduj mi o šoli na Pilštanju. Raziskovalna naloga. <http://os-lesicno.si/files/2017/03/550-LET-%C5%A0OLSTVA-NA-PIL%C5%A0TANJU.pdf>
- Curk, J. (1984). *Kratka zgodovina trgov*. Zbornik Med Bočem in Bohorjem. Šentjur, Šmarje: Delavska univerza Rogaška Slatina, str. 103–113.
- Hofler, J. (2018). O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku. *Viharnik*. http://viharnik.com/downloads/Oprvihcerkvah_2izdaja.pdf
- Hribnik, Jože (župnik na Pilštanju, osebna komunikacija, oktober 2022).
- Kaiser, J. F. (1824–1833). *Lithographirte Ansichten der Steyermärkischen Städte, Märkte und Schlösser*. Graz 1824–1833.
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Grad_Pil%C5%A1tanj#/media/Slika:2.14_Peilenstein_%E2%80%94_Pilstanj_-_J.F.Kaiser_Lithografirte_Ansichten_der_Steiermark_1830.jpg
- Kokole, V. (1956). Gospodarska geografija in geografija naselij v področju med Savo in Sotlo. *Geografski zbornik SAZU*. IV, str. 5–128. Ljubljana.
- Krajevni leksikon Dravske banovine (1937). Ljubljana: Uprava krajevnega leksikona, 715 str.
- Krajnc, I. (2018). Šolstvo na Pilštanju. V R. Novak Klemenčič (ur.), *Pilštanj in cerkev sv. Mihaela*, str. 27–37. Ljubljana, SIRUIS AP.
- Magajne, K., Družkovič, T. (2008). Pilštanj in njegova podoba. Raziskovalna naloga. Celje: Srednja šola za gradbeništvo. <https://www.knjiznica-celje.si/raziskovalne/4200805159.pdf>
- Novak Klemenčič, R. (Ed.). (2018). *Pilštanj in cerkev sv. Mihaela* (1. natis). Sirius.
- Novak Klemenčič, R. (2018). Župnijska cerkev sv. Mihaela. V R. Novak Klemenčič (ur.), *Pilštanj in cerkev sv. Mihaela*, str. 27–37. Ljubljana, SIRUIS AP.
- Otorepec, B. (1988). *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica in Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 334 strani.
- Polšak, A. (2002). Nekatere regionalnogeografske značilnosti Kozjanskega. V: Kladnik, D. (ur.). *Slovenija. Ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva*. Vodniki Ljubljanskega geografskega društva, Evropa, 3. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 79–94.
- Register kulturne dediščine RKD (b. d.). <https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=df5b0c8a300145fda417eda6b0c2b52b>
- Stele, F. (1926, 1933). Pilštanj - Cerkev sv. Mihaela, EŠD 3242; Pilštanj - Trško jedro, EŠD 512. *Zapiski*. <https://situla.gov.si/slike/z001-0533.pdf>
- Stopar, I. (1993). *Grajske stavbe v Vzhodni Sloveniji, knjiga 5: Med Kozjanskim in porečjem Save; občine Brežice, Krško, Sevnica, Šentjur, Šmarje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 167 str.
- Kozjanski park idr. (2004). Pilštanj 1404–2004. Pilštanj.
- Turistično društvo Pilštanj (1996). Ko dren nam razcveti. Pilštanj.
- Turistično društvo Pilštanj (b. d.). Naravna dediščina. Dren. <http://www.td-pilstanj.si/znamenitosti/naravna-dediscina/>
- Zakošek Miha (Lesično, osebna komunikacija, oktober 2022).
- Zakošek Neža (Pilštanj, osebna komunikacija, oktober 2022).